

คุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสนทุน

The Value of Indigo Dyes in Capitalist Society

ปิยะนุช พัยคมพงศ์ (Piyanuch Payakkapong) * ดร.ดุษฎิ์ आयुวัฒน์ (Dr.Dusadee Ayuwat) **
สมใจ ศรีหาล้า (Sumjai Srila) *** พัทชรินทร์ ลากานันท์ (Patcharin Lapanun) ***

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา พลวัตการผลิตผ้าทอย้อมครามในกระแสนทุนและคุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสนทุน โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกโดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม กับ ผู้รู้ สมาชิกกลุ่มทอผ้าย้อมคราม ได้แก่ สมาชิกที่มีวัตถุดิบในการผลิต สมาชิกรับจ้างทอ และชาวบ้านทั่วไป

ผลการศึกษา พบว่า กระบวนการการผลิตผ้าทอย้อมคราม มีการเปลี่ยนแปลงไป จากอดีต ชาวบ้านผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน ใช้ปัจจัยการผลิตที่ได้ในท้องถิ่น มีการออกแบบลวดลายเจดสี และแปรรูปโดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันการผลิตเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขายภายใต้การกำหนดวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า มีการกำหนดคุณภาพและผลิตภายใต้มาตรฐานเดียวกัน การแบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน กำหนดราคา การโฆษณาประชาสัมพันธ์ รวมทั้งกำหนดลวดลาย เจดสี และแปรรูปผ้าทอย้อมครามเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภค แต่ยังคงกระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมเพื่อรักษาไว้เพื่อเป็นจุดขายของชุมชน และพบว่า ภายใต้กระแสนทุนผ้าทอย้อมครามมีคุณค่าเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต คือ 1) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ในอดีต ชาวบ้านผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม รวมทั้งใช้ห่อสมุนไพรประคบบรรเทาอาการฟกช้ำ การผลิตผ้าทอย้อมครามมีผู้หญิงเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านวิธีการบอกเล่า และปฏิบัติให้เห็นจริง แต่ในปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ผลิตผ้าทอย้อมคราม แต่ใช้สีเคมีสังเคราะห์ และนิยมซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปมาสวมใส่ คุณค่าผ้าทอย้อมครามในด้านสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านจึงถูกลดความสำคัญลง 2) ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าย้อมครามทำการผลิตเพื่อขาย ทำให้ผ้าทอย้อมครามมีมูลค่าแลกเปลี่ยนและการผลิตผ้าทอย้อมครามได้กลายเป็นอาชีพเสริม และ 3) ด้านสัญญา ในอดีต ชาวบ้านผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน และสวมใส่ไปทำงานในไร่ นา ผ้าทอย้อมครามจึงมีสัญญาคือเป็นผ้าของชาวบ้าน จนมีคำกล่าวว่า “สีครามคือสีของชาวนาผู้ต่ำต้อย” แต่ในปัจจุบันผ้าทอย้อมครามได้ถูกสร้างคุณค่าเชิงสัญญาคือผ่านกระบวนการผลิตที่แตกต่างไปจากอดีต โดยได้รับอิทธิพลมาจากกระแสธรรมชาตินิยม กระแสท้องถิ่นนิยม และนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ผ้าทอย้อมครามจึงมีสัญญาคือที่แสดงถึงความเป็นท้องถิ่น เป็นสินค้าและเครื่องแต่งกายประจำจังหวัดสกลนคร เป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากธรรมชาติ รวมทั้งเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งบางพื้นอาจะมีเพียงชิ้นเดียวในโลก และการสร้างสัญญาคือเหล่านี้ส่งผลให้ผู้บริโภคใช้ผ้าทอย้อมครามโดยคำนึงถึงสัญญาคือที่กำกับอยู่มากกว่าสวมใส่โดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยโดยตรง

* มหบัณฑิต หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

*** อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ABSTRACT

The objectives of this research were to study the dynamic production of indigo dyes in the capitalist society; and to investigate the value of such dyes. This research was qualitative in nature with data collected through semi-structured and in-depth interviews as well as participatory and non-participatory observations. The informants consisted of resource persons, members of the Indigo Dyes Group, who owned raw materials and who was hired for weaving, and other local villagers.

The result of the study indicated that the production of indigo dyes has been dynamically changed since its inception. In the past, villagers produced indigo dyes for their household use. Raw materials could be obtained locally. The designs, color shades and products were produced according to the utilization. But, at present, the goal of production has changed from the past to commercial purposes. The production has been operated under the process of cultural commodification including quality determinant, production under the same standard, specialized division of labor, pricing, promoting of products, as well as using designs and colors shades in response to consumer needs. However, the original production process has to be maintained as the community's selling point.

As for the value of indigo dyes, this study found that under the capital led society the dynamic value of indigo dyes cover three aspects: 1) Socio-cultural aspect: in the past villagers produced indigo dyes for clothing and using herbs to make heat pad for blur therapy. Moreover, the local belief in "Mae Moh Nil" was reproduced in the production process. The wisdom of indigo dyes production has been transferred by women through retelling and practicing. Recently, however, most of villagers do not engage in indigo dyes. They rather use chemical dyes and wear ready-made cloths. Therefore, the socio-cultural value of indigo dyes, as villagers' way of life, has been declined. 2) Economic aspect: villagers, members of the Indigo Dyes Group, have produced for sale and therefore created exchange value of indigo dyes. This production has become a supplementary occupation; and 3) Symbolic aspect: in the past, villagers produced indigo dyes for daily use including cloths for wearing when work in the rice field. Therefore, this cloth became symbol of villagers and there was a saying: "Indigo is the color of poor rice growers." At present days, symbolic value of indigo dyes was constructed through the production process which is different from that of the past. This current process has influenced by naturalism, localism, as well as the One-Tambol-One-Product policy. Then, indigo dyed cloth symbolize locality, products and dresses of Sakonnakhon Province, natural products, and the unique handicrafts; some of which is the only piece in the world. The construction of this symbolic value has influenced the consumers to use up the indigo dyed products by considering their embedded symbolic value, rather than their use value.

คำสำคัญ : ผ้าทอย้อมคราม คุณค่า การทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

Key Words : Indigo dyes, Values, Commodification

บทนำ

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาล้วนให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้การพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจทุนนิยมได้แพร่ขยายเข้าสู่ชนบทในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตที่มุ่งตอบสนองอุตสาหกรรมที่เน้นการบริโภคนิยมที่ให้ความสำคัญกับเงินตรา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อแบบแผนการผลิตของชาวบ้าน และมีผลกระทบต่อวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมทำให้เกิดการเปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่รูปแบบใหม่คือระบบการผลิตเพื่อขายมากขึ้นตามกระแสทุนนิยมสมัยใหม่ (ลำแพน และสุทธิพงศ์, 2546) ประกอบกับความต้องการรายได้เพิ่มมากขึ้นทำให้การผลิตในชนบทเปลี่ยนไปเพื่อสนองความต้องการของตลาดมากกว่าสนองความต้องการของครอบครัวดังในอดีต (วาริน, ปิยาภรณ์ และกุลศรี, 2546)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นข้างต้นพบเห็นได้ทั่วไปแทบทุกหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นเดียวกับ การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ในอดีตผู้หญิงมีหน้าที่ย้อมผ้าและทอผ้าไว้เพื่อใช้ในครอบครัวตลอดจนไว้ใช้ในงานพิธีกรรมหรือบุญประเพณี ดังนั้นการย้อมผ้าและทอผ้าจึงเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน แต่ในระบบเศรษฐกิจแบบระบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อขาย มีผลให้เป็นการทอผ้าเพื่อสนองความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ (เรณู, กัลยา และสว่างจิต, 2534) การทอผ้าย้อมครามก็ถือว่าเป็นภูมิปัญญาหนึ่งที่ถูกระตุ้นให้มีบทบาทสำคัญในระบบทุนทำให้มีการผลิต การผลิตผ้าทอย้อมคราม จัดว่าเป็นหนึ่งในหลายๆ ภูมิปัญญาที่แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น เนื่องจากการย้อมสีคราม เป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ สำหรับในประเทศไทยคาดว่าครามเป็นพืชดั้งเดิมบนที่ราบสูงภาคเหนือ และภาคอีสาน ทั้งนี้เพราะชนกลุ่มน้อยในพื้นที่ดังกล่าวมีวัฒนธรรมเครื่องแต่งกายที่ใช้สีดำ และสีน้ำเงินเป็นหลัก สำหรับ

ในภาคอีสานพบว่ามี การทอผ้าย้อมครามมากที่จังหวัดสกลนคร เนื่องจากจังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดที่ประกอบด้วยชนเผ่าซึ่งแทบทุกชนเผ่ามีเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่เป็นสีดำ และสีน้ำเงินเป็นหลัก (เลอพงศ์, 2546) แต่มีบางช่วงเวลาที่การผลิตผ้าทอย้อมครามสูญหายไปจากชุมชน เนื่องจากสภามหาวิทยาลัยได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวัน ประกอบกับวัฒนธรรมการแต่งกายตามสมัยนิยมเมื่อหลายฝ่ายกระตุ้นให้ทิศทางการพัฒนามุ่งไปสู่กระแสท้องถิ่นนิยม (Localism) ภูมิปัญญาการผลิตผ้าทอย้อมครามจึงถูกฟื้นฟูขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยชาวบ้านในหมู่บ้านหนองบัว (ชื่อสมมติ) จังหวัดสกลนคร ซึ่งได้นำภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาปรับใช้แก้ปัญหาในการดำรงชีวิต และเพื่อเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจเดิมของชุมชน โดยอาศัยการใช้บุคคลที่มีทักษะ ความรู้ ความชำนาญในการนำวัตถุดิบในท้องถิ่นมาทำการผลิต และยังเป็นการสร้างรายได้ให้แก่คนในหมู่บ้านอีกทางหนึ่ง ส่งผลให้การทอผ้าทอย้อมครามได้กลายมาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนเป็นอย่างดี และเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบกระบวนการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อขาย

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า การที่จะผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อจำหน่าย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาความต้องการของผู้บริโภค โดยเน้นการผลิตภายใต้การทอวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าและผลิตด้วยการสร้างคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์ให้กับผ้าทอย้อมคราม โดยสร้างความหมายให้กับผ้าทอย้อมครามให้มีความแตกต่างจากผ้าทั่วไปในท้องตลาดและยังผลิตเพื่อสนองความต้องการให้กับผู้บริโภคเป็นสำคัญด้วย แต่การผลิตในรูปแบบนี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อกระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามเป็นอย่างมาก และยังส่งผลให้คุณค่าหรือความหมายที่มีอยู่ในผ้าทอย้อมครามเองก็แปรเปลี่ยนตามไปด้วยทั้งในด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสัญลักษณ์ การศึกษานี้จะมีประโยชน์ต่อหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิปัญญา

ท้องถิ่นในการส่งเสริมการประกอบอาชีพการทำผ้าทอย้อมคราม และเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนในการนำแนวทางการดำเนินงานในด้านการสืบทอดและอนุรักษ์ไปใช้ในการทำงาน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษา พลวัตการผลิตผ้าทอย้อมครามในกระแสน และเพื่อศึกษาคุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจพลวัตการผลิตผ้าทอย้อมครามและคุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสน และเผยแพร่ภูมิปัญญาในการทำผ้าทอย้อมครามให้เป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไป รวมทั้งองค์ความรู้เรื่องคุณค่าผ้าทอย้อมคราม ทำให้ชาวบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้องมีจิตสำนึก และตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาเกิดการรักหวงแหน และภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนซึ่งจะก่อให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา

2. สามารถนำแนวทางการดำเนินงานภายในกลุ่มทั้งในเรื่องของการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่น การสืบทอดและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการผลิตผ้าทอย้อมครามที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปใช้ในการจัดทำนโยบายในการอนุรักษ์ สืบทอด และทำนุบำรุงภูมิปัญญาในด้านอื่นๆ

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาคุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสน ซึ่งครอบคลุมประเด็นการให้คุณค่าผ้าทอย้อมครามในด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจและด้านสัญญา และการศึกษาพลวัตการผลิตผ้าทอย้อมครามที่ครอบคลุมประเด็น วิธีการ

ผลิตแบบธรรมชาติ ปัจจัยการผลิต การกำหนดคุณภาพและผลิตภายใต้มาตรฐานเดียวกัน การแบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน การกำหนดตลาดและเจตสี การแปรรูป ระบบตลาด และการกำหนดราคา ทั้งนี้ศึกษาผ่านกลุ่มทอผ้าทอย้อมครามหมู่บ้านหนองบัว จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ดำเนินการรื้อฟื้นการผลิตผ้าทอย้อมครามจนทำให้ผ้าทอย้อมครามมีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

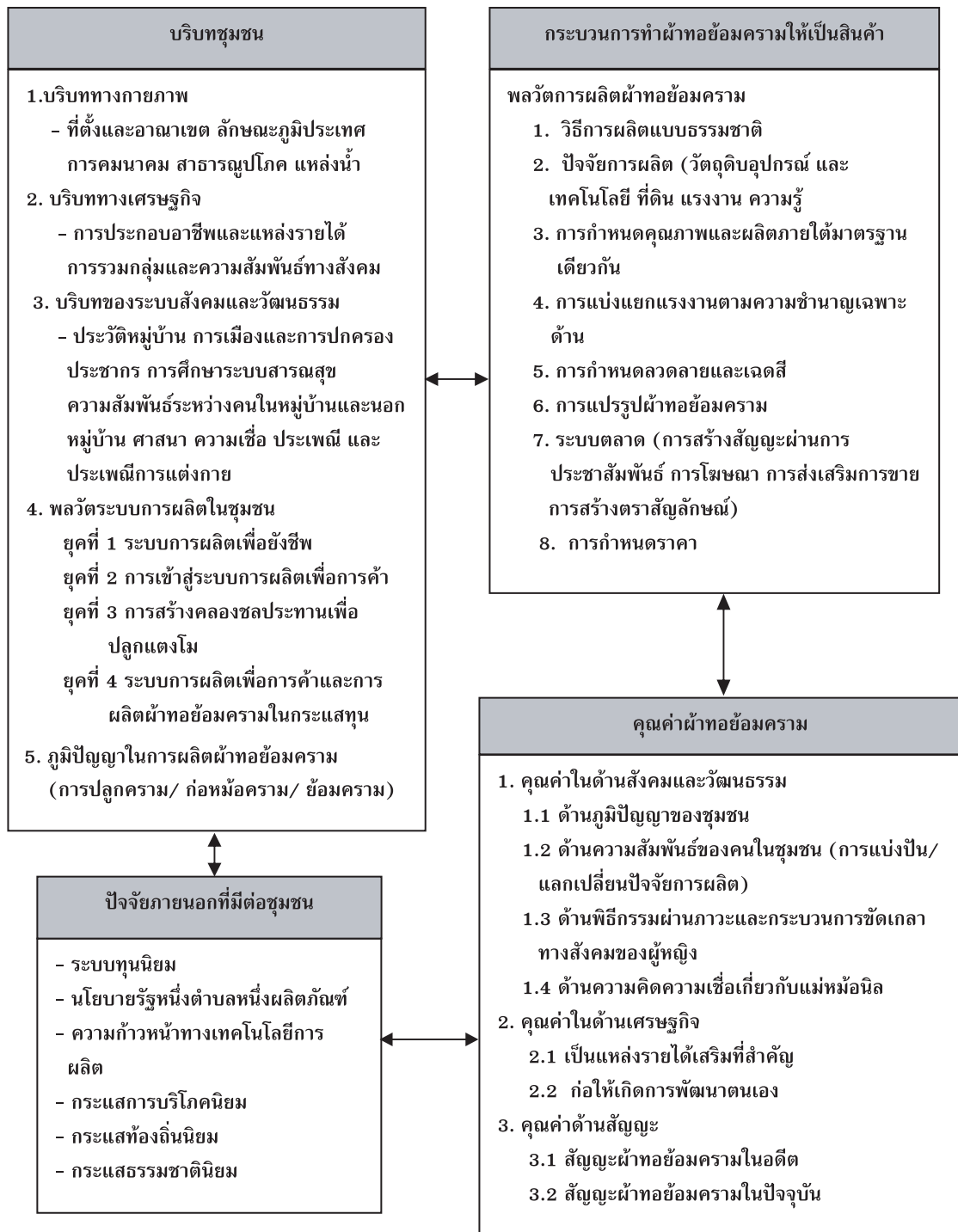
จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ผู้วิจัยได้พัฒนากลอบแนวคิดนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

บริบทชุมชน มีความสัมพันธ์กับพลวัตการผลิตผ้าทอย้อมคราม กล่าวคือ เมื่อบริบทชุมชนที่สำคัญเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะ การสร้างคลองชลประทาน และระบบการผลิตในชุมชนที่เปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อขาย รวมทั้งปัจจัยภายนอกชุมชนที่เข้ามากระทบชุมชน ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการค้า ภายใต้นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่มุ่งพัฒนาผลผลิตที่มาจากภูมิปัญญาชาวบ้านให้มีอุปสงค์ในตลาดสูงขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาในกระบวนการผลิต เช่น การบรรจุหีบห่อ การตลาด การออกแบบ เป็นต้น ตลอดจนกระแสธรรมชาตินิยมที่คนในสังคมให้ความสำคัญกับการบริโภคผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากธรรมชาติไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลให้กระบวนการผลิตผ้าทอย้อมเปลี่ยนแปลงไปตามด้วย ทั้งในส่วนของกระบวนการผลิตที่ผลิตเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคในยุคปัจจุบันที่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ และยังได้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนไปสู่การผลิตเพื่อขาย โดยมีกระบวนการผลิตภายใต้การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า ที่ประกอบไปด้วย การผลิตภายใต้มาตรฐานเดียวกัน การแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน และการ

วางแผนการตลาด (Adorno, 1984 อ้างใน วิริยะ, 2537) การกำหนดราคา การกำหนดยี่ห้อ การวางบนชั้นที่จำหน่าย การวางในร้านประเภทต่างๆ การบรรจุหีบห่อ ระบบวางแผนการตลาด สื่อโฆษณา การประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมการขาย การสร้างตราสัญลักษณ์ (กาญจนา, 2541) กระบวนการผลิตเหล่านี้มีผลทำให้ผ้าทอธรรมดาๆ กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สามารถขายได้ในระบบทุน

ด้วยเหตุที่ กระบวนการผลิตผ้าทอธรรมดาๆ เป็นการผลิตเพื่อขายที่สนองความต้องการของผู้บริโภค ยังส่งผลให้คุณค่าผ้าทอธรรมดาๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย กล่าวคือ

คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นในอดีตได้ถูกทำให้ลดความสำคัญลงไป ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านไม่ได้ผลิตผ้าทอธรรมดาๆ เพื่อใช้ชีพ แต่ผลิตเพื่อขาย ตลอดจนการผลิตผ้าทอธรรมดาๆ ได้กลายมาเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของชาวบ้าน ผ้าทอธรรมดาๆ จึงมีคุณค่าด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และเมื่อผ้าทอธรรมดาๆ กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ผ้าทอธรรมดาๆ จึงถูกสร้างคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นคุณค่าที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้กระบวนการวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า ทั้งนี้เพื่อสร้างมูลค่าให้ผ้าทอธรรมดาๆ มีความแตกต่างจากผ้าทั่วไปในท้องตลาด (แผนภาพที่ 1)

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ระเบียบวิธีการวิจัย และการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา และวิธีการศึกษาภาคสนาม (Field Work) โดยการใช้การแนวทางการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทั้งใช้แนวทางการสัมภาษณ์ทั้งแนวทางการสัมภาษณ์ระดับผู้รู้และแนวทางการสัมภาษณ์ระดับครัวเรือนเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อศึกษากระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามในอดีต และกระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการผลิตภายใต้การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า จนกระทั่งคุณค่าของผ้าทอย้อมครามได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยผลิตเพื่อใช้สอยในครัวเรือนกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ซึ่งส่งผลให้คุณค่าผ้าทอย้อมครามเปลี่ยนแปลงไป

ในการอธิบายพลวัตการผลิตผ้าทอย้อมครามในกระแสน และคุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสน ผู้วิจัยจึงต้องเข้าไปสร้างความคุ้นเคย สร้างความสัมพันธ์และใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน พร้อมทั้งเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพอย่างต่อเนื่องเพื่อความชัดเจนและสะท้อนข้อมูลที่เป็นจริงมากขึ้น พื้นที่วิจัย ได้แก่ หมู่บ้านหนองบัว (นามสมมติ) จังหวัดสกลนคร ที่เลือกมาอย่างเจาะจง เนื่องจากเป็นหมู่บ้านแห่งแรกในจังหวัดสกลนครที่ได้รื้อฟื้นภูมิปัญญาผ้าทอย้อมครามสีธรรมชาติ และเป็นหมู่บ้านที่มีการทำผ้าทอย้อมครามมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่การผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อสนองความต้องการของคนในครอบครัว จนกระทั่งได้มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดในระบบทุน ซึ่งทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงการผลิตผ้าทอย้อมครามได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของผู้ชำนาญการเกี่ยวกับการย้อมคราม และเป็นพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของกลุ่มทอผ้าทอย้อมคราม และจำเป็นต้องใช้ชื่อสมมติ

เพื่อปกป้องกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูล

ในการประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเริ่มด้วยการจัดข้อมูลเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา และตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย และการสัมภาษณ์ผู้รู้หลายๆ คนเพื่อให้ข้อมูลที่ถูกต้องมากที่สุด ในการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การ วิเคราะห์ซ้ำๆ ไปซ้ำมา (Iteration) โดยประมวลผลข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กันกับการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งขณะที่สัมภาษณ์และหลังจากการสัมภาษณ์ เพราะสิ่งที่ผู้วิจัยคำนึงถึงมากที่สุด คือความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการตีความ หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์โดยภาพรวมโดยใช้แนวคิด ทฤษฎีที่ใช้เป็นแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ และสรุปตามวัตถุประสงค์

ผลการศึกษา

1. พลวัตการผลิตผ้าทอย้อมครามในกระแสน ในส่วนนี้นำเสนอ เป็น 2 ประเด็นเพื่อให้เห็นภาพกระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

ประเด็นแรก การศึกษาการผลิตผ้าทอย้อมครามในอดีต ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อนุ่งห่มและใช้ในครัวเรือนนั้น ชาวบ้านผลิตผ้าทอย้อมคราม โดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ ชาวบ้านเป็นผู้ผลิตในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การปลูกคราม ย้อมคราม และทอผ้า โดยใช้ ปัจจัยการผลิต วัตถุดิบ อุปกรณ์ แรงงาน ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ในการผลิตผ้าทอย้อมครามซึ่งเป็นความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษในด้าน การออกแบบลวดลายและเจดสี ของผ้าทอย้อมคราม ชาวบ้านจะคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก การออกแบบลวดลายจะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อมและเป็นไปตามความคิด และจินตนาการของผู้ผลิต ส่วนรูปแบบผ้าทอย้อมครามที่ชาวบ้านผลิต มีทั้งนำมาตัดเป็นเสื้อกางเกงชุดถุงย่ามใส่อาหารและน้ำ ปลอกผ้าห่ม ที่นอน

เป็นต้น และส่วนใหญ่ชาวบ้านสวมใส่ผ้าทอย้อมครามในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่สวมใส่อยู่กับบ้าน สวมใส่ไปทำงานทำไร่ สวมใส่ไปงานบุญประเพณีต่างๆ

ด้วยเหตุที่ ชาวบ้านไม่ได้ผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อขาย แต่ผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ผลิตเพื่อใช้ในพิธีกรรม เช่น เป็นเครื่องสมมาในพิธีแต่งงาน และนำผ้าทอย้อมครามไปใช้สำหรับบรรเทาอาการฟกช้ำ จึงยังไม่มี การกำหนดราคา หรือใช้ระบบตลาด รวมทั้งไม่มี กำหนดคุณภาพ และผลิตผ้าทอย้อมครามภายใต้มาตรฐานเดียวกัน เพราะผลิตเพื่อสวมใส่ในครัวเรือน หรือสวมใส่ไปทำงานในไร่ นา การกำหนดความกว้าง ยาว เจดสี และลวดลายขึ้นอยู่กับวาระโอกาสที่สวมใส่ หากไปทำงานในไร่ นาไม่จำเป็นต้องตัดเย็บให้มีความประณีต ไม่มีลวดลาย ย้อมสีเข้มเกือบดำ และชาวบ้านนิยมผลิตผ้าทอย้อมครามโดยคำนึงถึงความทนทาน และประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ

ประเด็นที่สอง การศึกษาการผลิตผ้าทอย้อมครามในปัจจุบัน พบว่าชาวบ้านมีเป้าหมายการผลิตเปลี่ยนจากเดิมเป็นผลิตเพื่อขาย โดยมีกระบวนการผลิตภายใต้การพัฒนาธรรมให้เป็นสินค้า ซึ่งประกอบไปด้วย การใช้วิธีการผลิตแบบธรรมชาติ ซึ่งกลุ่มทอผ้าย้อมครามได้ตั้งจุดเด่นของภูมิปัญญาเป็นจุดขายสำคัญ เพราะการผลิตผ้าทอย้อมครามมีวิธีการผลิตทำด้วยมือทุกขั้นตอนตั้งแต่การปลูกคราม ก่อหม้อคราม ย้อมคราม และทอผ้า โดยเฉพาะวิธีการย้อมครามเป็นการย้อมด้วยวิธีเย็นใช้วิธีการหมัก ซึ่งเป็นวิธีการผลิตที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม และยังเป็นการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคที่ให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อม และธรรมชาติ สำหรับปัจจัยการผลิต พบว่าชาวบ้านมีความต้องการวัตถุดิบที่ใช้ผลิตมากขึ้นและมีการซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน เช่น มีการซื้อเนื้อครามจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่รับผลิตเนื้อครามเพียงอย่างเดียว ใช้โองพลาสติกแทนโองดิน สวมถุงมือยาง และชนิดวัตถุดิบบางประเภท ก็ถูกกำหนดโดยความต้องการของผู้บริโภค เช่น มีการใช้

ฝ้ายจากโรงงานเข้ามาทดแทนฝ้ายเข็นธรรมชาติ

นอกจากนี้สภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ทำให้พื้นที่เพาะปลูกในหมู่บ้านถูกดึงไปใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจ ชาวบ้านจึงต้องเช่าที่ปลูกครามและใช้พื้นที่ปลูกครามมากกว่าสมัยก่อน ส่วนแรงงานที่ใช้ปลูกคราม ต้องจ้างแรงงานในหมู่บ้าน สำหรับความรู้ที่ใช้ผลิตผ้าทอย้อมครามพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต คือเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพที่ถ่ายทอดเฉพาะการย้อมคราม การมัดหมี่ และการทอมากกว่าการถ่ายทอดความรู้แบบองค์รวม และสถาบันการศึกษายังได้มีบทบาทถ่ายทอดความรู้ในการผลิตผ้าทอย้อมครามแทนสถาบันครอบครัว โดยใช้วิธีการถ่ายทอดที่เป็นลายลักษณ์อักษร ให้แก่เด็กนักเรียน ซึ่งมุ่งเน้นกิจกรรมนอกห้องเรียน ตั้งแต่ การปลูก ก่อหม้อ ย้อมคราม และทอผ้า ประกอบกับสอนในห้องเรียน

ในด้าน การแบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน พบว่า มีลักษณะการผลิตในระบบโรงงาน คือแยกส่วนการผลิต ระหว่างงานย้อมคราม และงานทอผ้า ดังนั้นจึงมีสมาชิก 2 กลุ่มคือ สมาชิกที่มีวัตถุดิบในการผลิต และสมาชิกรับจ้างทอ กล่าวคือ สมาชิกที่มีวัตถุดิบในการผลิตจะเป็นผู้ผลิตในขั้นตอนปลูกคราม ก่อหม้อคราม ย้อมคราม และทอผ้า ส่วนสมาชิกรับจ้างทอรับฝ้ายครามจากทางกลุ่มไปทอเพียงอย่างเดียว และภายในกลุ่มทอผ้า ย้อมครามยังมีกระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามโดยการกำหนดคุณภาพและผลิตภายใต้มาตรฐานเดียวกัน ซึ่งใช้วิธีการควบคุมคุณภาพ โดยใช้ความกว้าง ความยาว ขนาดของเส้นฝ้าย เจดสี ความหนาแน่นของเส้นฝ้ายในการทอ และลวดลาย เป็นสิ่งที่กำหนดคุณภาพของผ้าทอย้อมครามตามที่คุณสั่งซื้อต้องการ โดยมีประธานและเลขานุการกลุ่มผ้าทอย้อมครามเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการควบคุมการผลิตและกำหนดคุณภาพ ทั้งนี้เพื่อให้ผ้าทอย้อมครามมีคุณภาพและได้มาตรฐานตามที่คุณสั่งซื้อต้องการมากที่สุด ในส่วนของการกำหนดลวดลายและเจดสี กลุ่มผ้าทอย้อมคราม มุ่งเน้นการออกแบบลวดลาย

และเจดสี เพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคเป็นหลัก แต่กลุ่มทอผ้าย้อมคราม ยังคงเอกลักษณ์ที่เป็นลวดลายโบราณไว้ เพราะลวดลายโบราณยังเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค ส่วนเจดสียังใช้เจดสีทั้งแบบโบราณ คือ เจดสีดำเข้ม เจดสีน้ำเงินเข้ม และได้เพิ่มเจดสีใหม่ที่ยังไม่เคยผลิตมาก่อนทั้งสีเจดสีฟ้าอ่อนใส และยังได้เพิ่มสีย้อมเปลือกไม้ผสมกับคราม ซึ่งลวดลายและเจดสีถือว่าเป็นจุดขายที่สำคัญของกลุ่มที่ตั้งใจให้ผู้บริโภคเข้ามาซื้อผ้าทอย้อมคราม

ในด้าน การแปรรูปผ้าทอย้อมครามเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม พบว่า มีการ แปรรูปผ้าทอย้อมครามออกเป็น 3 รูปแบบ คือ แบบเป็นผ้าเมตร แบบเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป และเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น ผ้าปูโต๊ะ ผ้ารองจาน ผ้าคลุมไหล่ การแปรรูปเหล่านี้ เป็นการแปรรูปเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคได้หลากหลายโอกาสและสร้างความต้องการให้กับผู้บริโภคมากขึ้น ทำให้การใช้ประโยชน์จากผ้าทอย้อมครามเป็นการใช้ประโยชน์ที่นอกเหนือไปจากจุดมุ่งหมายเดิม และไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน

นอกจากนี้ กลุ่มผ้าทอย้อมคราม ยังกำหนดราคาผ้าทอย้อมคราม ให้มีราคาสูงกว่าผ้าทั่วไป ทั้งนี้ เพื่อให้สามารถกำหนดกลุ่มลูกค้าผ้าทอย้อมครามซึ่งเป็นกลุ่มลูกค้าที่มีฐานะระดับปานกลางถึงสูงได้ สำหรับราคาของผ้าทอย้อมครามขึ้นอยู่กับชนิดของเส้นฝ้าย โทนของสีคราม ความกว้างของผ้า ลวดลาย และมัดหมี่ ผ้าทอย้อมครามมีราคาเมตรละ 150 หรือบางชิ้นอาจมีราคาถึง 3,000 บาท การที่ราคาค่อนข้างมีความแตกต่างกัน เนื่องจากต้องการสนองความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งการกำหนดราคาเป็นวิธีการสร้างสัญญาณผ่านการกระทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า เพราะราคาเป็นสิ่งที่กำหนดคุณภาพของผ้าทอย้อมครามให้มีหลากหลายเกรด ซึ่งทำให้สามารถกำหนดกลุ่มผู้บริโภคผ้าทอย้อมครามได้ นอกจากนี้ กลุ่มผ้าทอย้อมครามได้ใช้ ระบบตลาด ทั้งการส่งเสริมการขาย การสร้างตราสัญลักษณ์ประจำกลุ่ม การจัดแสดง

สินค้าให้มีความโดดเด่น การโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ เช่น นิตยสาร โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ แผ่นพับ เป็นเครื่องมือทำให้ผ้าทอย้อมครามเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ด้วยการสร้างความหมายให้แตกต่างจากผ้าทั่วไปว่า เป็นผ้าที่มีกระบวนการผลิตจากธรรมชาติไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นงานศิลปหัตถกรรมที่บางชิ้นอาจมีเพียงผืนเดียวในโลก เป็นผ้ามีคุณสมบัติเฉพาะตัวในเรื่องกลิ่นและสีที่เป็นเอกลักษณ์ ตลอดจนนโยบายของภาครัฐยังสร้างความหมายให้กับผ้าทอย้อมครามเป็นสินค้าและสัญลักษณ์ประจำจังหวัดสกลนคร ผ้าทอย้อมครามจึงกลายเป็นผ้าทอที่มีมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ที่สังคมกำหนดความหมาย จนผ้าทอย้อมครามเป็นผ้าที่มีมูลค่าเชิงสัญลักษณ์มากกว่ามูลค่าเชิงใช้สอยอีกต่อไป

2. คุณค่าผ้าทอย้อมครามในกระแสทุน

ในด้านคุณค่าผ้าทอย้อมคราม ผู้วิจัยพบว่า ภายใต้กระแสทุนผ้าทอย้อมครามมีคุณค่าเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต 3 ด้าน ได้แก่ คุณค่าในด้านสังคมและวัฒนธรรม คุณค่าในด้านเศรษฐกิจ และคุณค่าในด้านสัญญาณ ดังต่อไปนี้

เมื่อพิจารณาจากคุณค่าทั้ง 3 ด้านนี้พบว่า ในอดีตผ้าทอย้อมครามมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน ในด้านสังคมและวัฒนธรรม มากที่สุด เนื่องจากชาวบ้านผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ผ้าทอย้อมครามจึงมีมูลค่าใช้สอยอย่างแท้จริง โดยเฉพาะผู้หญิงจะได้รับการถ่ายทอดความรู้แบบองค์รวม ตั้งแต่การปลูก การย้อม การทอ และการสร้างลวดลายจากบรรพบุรุษ เพื่อตัดเย็บเครื่องนุ่งห่มให้กับสมาชิกในครอบครัว การผลิตผ้าทอย้อมครามมีความหมายครอบคลุมไปถึงกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม และเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมการผ่านภาวะ (RITE OF PASSAGE) สู่ความเป็นผู้ใหญ่ เห็นได้จากหญิงสาวที่จะแต่งงานต้องทอผ้าทอย้อมครามเพื่อเตรียมเป็นของสมมาและเครื่องใช้สำหรับครอบครัวใหม่ จนกระทั่งวัยชราผู้หญิงจะเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับลูกหลาน

ต่อไป และกระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามยังได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่สามารถขอหรือหยิบยืมปัจจัยการผลิตผ้าทอย้อมครามได้ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงมีลักษณะพึ่งพาเกื้อกูลช่วยเหลือยังไม่มีภาระงาน แต่ใช้การขอแรงหรือแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครอบครัว รวมทั้งชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่อง “แม่หม่อนิล” ว่าเป็นสิ่งที่กำหนดความสำเร็จหรือล้มเหลวในการย้อมคราม

อนึ่ง เมื่อกระบวนการผลิตผ้าทอย้อมครามเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อขายได้ส่งผลกระทบต่อคุณค่าภูมิปัญญาในด้านสังคมและวัฒนธรรม เห็นได้จากความสัมพันธ์ในลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันหดหายไป ทั้งการพึ่งพา และแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต ผลผลิต และความรู้ในกระบวนการผลิต ชาวบ้านไม่สามารถขอเนื้อครามหรือเมล็ดคราม หรือนำฝ้ายไปย้อมครามกับเพื่อนบ้าน และผู้หญิงไม่ได้ทอผ้าย้อมครามเพื่อใช้เป็นเครื่องสมนาในพิธีแต่งงาน แต่นิยมซื้อผ้าสำเร็จรูปมาใช้เป็นเครื่องสมนา ส่วนการถ่ายทอดความรู้ในกระบวนการผลิตยังเป็นการถ่ายทอดความรู้เฉพาะส่วนไม่ครบวงจรดังเช่นสมัยอดีต เพราะการผลิตผ้าทอย้อมครามใช้วิธีการผลิตแบบแยกส่วนที่สมาชิกต้องผลิตตามหน้าที่ตนได้รับมอบหมายระหว่างงานย้อมครามและงานทอผ้า นอกจากนี้ ความเชื่อหรือข้อห้ามบางอย่างไม่มีผลต่อการผลิตผ้าทอย้อมคราม เพราะชาวบ้านต้องผลิตให้ทันกับความต้องการของตลาด แต่ชาวบ้านยังคงยึดถือความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของผู้อย้อมในการรักษาความสะอาด เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เพราะหากมีสิ่งปนเปื้อนในหม้อครามอาจทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อน้ำย้อมที่อยู่ในหม้อได้

ในส่วนของคุณค่าผ้าทอย้อมคราม ในด้านเศรษฐกิจ พบว่า ด้วยเหตุที่ชาวบ้านผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อขายไม่ได้ผลิตเพื่อใช้สอยในครัวเรือน ผ้าทอย้อมครามจึงมีคุณค่าในด้านเศรษฐกิจ มากที่สุด เห็นได้จาก ชาวบ้านทอผ้าแลกกับค่าจ้างเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว ผ้าทอย้อมครามจึงกลายเป็น

ผ้าที่มีมูลค่าแลกเปลี่ยนมิใช่ผ้าที่มีมูลค่าใช้สอยอีกต่อไป อนึ่งยังพบว่า ในครอบครัวของสมาชิกที่มีวัดติดบในการผลิต สมาชิกของสมาชิกกลุ่มได้มีบทบาทในการย้อมคราม ต้มเปลือกไม้ ย้อมคราม และกำลังเรียนรู้การทอผ้า เพื่อช่วยภรรยาผลิตให้ทันกับความต้องการของตลาด ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่ผู้ชายจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในงานย้อมคราม เพราะถือว่าเป็นงานของผู้หญิง ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงชาวบ้านมีทัศนะในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมความคิด ความเชื่อ เน้นให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจที่มุ่งหารายได้เข้ามาเป็นสำคัญ นอกจากนี้การผลิตผ้าย้อมครามยังทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับในระดับครอบครัวมากขึ้น เพราะในบางครอบครัวผู้หญิงเป็นผู้หารายได้หลักจากการผลิตผ้าทอย้อมครามมาใช้ขายในครอบครัว ส่งผลให้มีการยอมรับฟังความคิดเห็นในกรณีที่ต้องตัดสินใจในบางเรื่อง และงานทอผ้ายังทำให้ผู้หญิงไม่ต้องอพยพไปทำงานนอกชุมชน อีกทั้งยังทำให้ผู้หญิงได้มีโอกาสไปฝึกอบรมศึกษาดูงานนอกพื้นที่เพื่อนำความรู้ที่ได้รับมาพัฒนาตนเอง

สำหรับ คุณค่าในด้านสัญญา ในอดีตชาวบ้านเป็นผู้ให้ความหมายและกำหนดบทบาทหน้าที่ผ้าทอย้อมคราม โดยมีการสร้างคุณค่าเชิงสัญญะผ่านการใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิต ความเชื่อเรื่องแม่หม่อนิล พิธีกรรมแต่งงาน การรักษาพยาบาล และพิธีกรรมผ่านภาวะและกระบวนการขัดเกลาทงสังคมของผู้หญิงในชุมชน ผ้าทอย้อมครามจึงมีสัญญะเป็นผ้าที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น สวมใส่ไปทำงานในไร่ นา สวมใส่อยู่กับบ้าน สวมใส่ไปงานศพ และนำมาห่อสมุนไพรเพื่อบรรเทาอาการฟกช้ำ รวมทั้งเป็นผ้าที่แสดงถึงความเป็นกุลสตรี ตลอดจนบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง ปัจจุบันจากการที่ผ้าทอย้อมครามได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ผ้าทอย้อมครามถูกสร้างสัญญะ โดยกลุ่มผู้ผลิตซึ่งใช้กระแสท้องถิ่นนิยม และกระแสธรรมชาตินิยมซึ่งเป็นกระแสที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค และนโยบายรัฐหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

ที่ผลักดันให้ผ้าทอย้อมครามกลายเป็นสินค้าประจำจังหวัด ผ้าทอย้อมครามจึงมีสัญญาณเป็นผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติที่มีกระบวนการผลิตไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และเป็นเครื่องแต่งกายอันเป็นเอกลักษณ์ประจำจังหวัดสกลนคร ทั้งนี้การสร้างความหมายก็เพื่อกระตุ้นและสร้างความต้องการให้กับผู้บริโภค โดยเฉพาะความต้องการที่จะมีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากคนอื่น ๆ ตั้งแต่ การใช้ประเด็นเรื่องกระบวนการผลิต หรือเจดสีในผ้าทอย้อมครามที่ไม่ซ้ำกัน จนถือได้ว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่อาจมีเพียงชิ้นเดียวในโลก และเป็นผ้ามีคุณสมบัติเฉพาะตัวในเรื่องกลิ่นและสีที่เป็นเอกลักษณ์

สรุปผลการศึกษา

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า การผลิตผ้าทอย้อมครามในยุคปัจจุบัน เป็นการผลิตภายใต้การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าที่มีการควบคุมคุณภาพและผลิตให้มีมาตรฐานแบบเดียวกัน แบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน ใช้ระบบตลาดการกำหนดราคา ใช้ลวดลายและเจดสีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เกื้อกูลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นจุดขายสำคัญย้อมคราม แต่ผลกระทบจากการควบคุมการผลิตให้มีมาตรฐานเดียวกัน ทำให้ชาวบ้านไม่มีโอกาสกำหนดเจดสี ลวดลายและรูปแบบผลิตภัณฑ์เหมือนดังเช่นสมัยก่อน เพราะเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคเป็นหลัก จึงต้องผลิตผ้าทอย้อมครามให้มีคุณภาพและมาตรฐานตามที่ตลาดกำหนดทำให้ชาวบ้านสูญเสียการแสดงออกถึงการสร้างสรรค์ของตนเอง เพราะการผลิตผ้าทอย้อมครามเป็นการผลิตที่อยู่บนพื้นฐานของการทำให้เป็นสินค้า (Comodification) ที่ยึดเอามูลค่าการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราเป็นหลัก และผลิตเพื่อบริโภคเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงก่อให้เกิดภาวะแปลกแยกแก่ชาวบ้าน เพราะชาวบ้านมีหน้าที่ผลิตผ้าทอย้อมครามตามงานที่ตนได้รับมอบหมายเท่านั้น ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มหมดโอกาสที่เรียนรู้การ

ผลิตผ้าทอย้อมครามในส่วนอื่นๆ และ การแบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน ยังส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญา กล่าวคือ ภูมิปัญญาในการผลิตผ้าทอย้อมคราม กลายเป็นความรู้เฉพาะกลุ่มทอผ้าย้อมคราม จึงมีเพียงสมาชิกกลุ่มที่มียังคงสืบทอดความรู้ในการผลิตผ้าทอย้อมคราม แต่เป็นการสืบทอดเฉพาะบางขั้นตอน อย่างเช่น การทอ และการย้อม ไม่ใช่การสืบทอดความรู้แบบองค์รวมดังเช่นสมัยก่อน หากในอนาคตไม่มีกลุ่มผ้าทอย้อมครามแล้ว ชาวบ้านเหล่านี้จะผลิตผ้าทอย้อมครามต่อไปอีกหรือไม่

นอกจากนี้ ในส่วนของกระบวนการสร้างคุณค่าเชิงสัญญาณที่กำกับผ้าทอย้อมครามตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เป็นผลมาจากกระบวนการสร้างคุณค่าเชิงสัญญาณที่เปลี่ยนไป การสร้างสัญญาณในอดีตเป็น กระบวนการสร้างสัญญาณผ่านวิถีชีวิต การใช้ประโยชน์ การรักษาพยาบาล ความเชื่อ และพิธีกรรมการแต่งงาน ซึ่งในอดีต ชาวบ้านเป็นผู้สร้างสัญญาณให้ผ้าทอย้อมคราม เพราะชาวบ้านเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากผ้าทอย้อมครามในวิถีชีวิตประจำวันทั้งในด้านเครื่องแต่งกาย ความเชื่อเรื่องแม่หม่อนไหม หน้าที่และบทบาทของผู้หญิง ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันที่สมาชิกกลุ่มทอผ้าย้อมครามผลิตผ้าทอย้อมครามเพื่อขาย ผ้าทอย้อมครามจึงมีสัญญาณเป็นสิ่งที่ใช้แลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา แต่กระบวนการสร้างคุณค่าเชิงสัญญาณในปัจจุบัน เป็นการสร้างคุณค่าเชิงสัญญาณผ่านกระแสนิยม และกระแสท้องถิ่นนิยม สัญญาณที่เกิดขึ้นใหม่นี้เป็นสัญญาณที่สัมพันธ์กับกระแสนิยม กระแสท้องถิ่นนิยม ซึ่งเป็นกระแสจากภายนอกชุมชนที่คนในสังคมให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมและการบริโภคผลิตภัณฑ์ธรรมชาติมากขึ้น รวมทั้งความเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีวิธีการผลิตเฉพาะได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งไม่ใช่สัญญาณที่อิงกับการใช้ประโยชน์ในด้านเครื่องนุ่งห่ม การรักษาพยาบาล ความเชื่อ ตลอดจนกระบวนการขัดเกลากายทางสังคมและพิธีกรรมผ่านภาวะของผู้หญิงอีกต่อไป แต่กลายเป็นสัญญาณที่เกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการ

ของผู้บริโภคในยุคปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

จากแนวคิดการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า นักวิชาการได้เสนอว่า กระบวนการสร้างคุณค่าเชิงสัญญา ประกอบด้วย การกำหนดราคา การโฆษณาประชาสัมพันธ์ การวางแผนการตลาด การสร้างตราสัญลักษณ์ การกำหนดคุณภาพและผลิตภายใต้มาตรฐานเดียวกัน (Baudrillard, ม.ม.ป. อ้างใน กาญจนา, 2541; Adorno, 1982 อ้างใน วิริยะ, 2537; รังสรรค์, 2546) แต่ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า ในอดีตชาวบ้าน มีกระบวนการสร้างคุณค่าเชิงสัญญาสู่ผ้าทอย้อมคราม ผ่านการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน การยึดถือความเชื่อเรื่องแม่หมอนิล การรักษาพยาบาล พิธีแต่งงาน และกระบวนการขัดเกลางานสังคมและพิธีกรรมผ่านภาวะของผู้หญิง ผ้าทอย้อมคราม จึงมีสัญญาคือเป็นผ้าที่ใช้สวมใส่ในชีวิตประจำวันและสวมใส่ไปทำงานในไร่นา เป็นผ้าที่แสดงถึงหน้าที่และความสามารถของผู้หญิง เป็นผ้าที่ใช้บรรเทาอาการฟกช้ำ ตลอดจนเป็นเครื่องสมมาที่ใช้ในพิธีแต่งงาน แต่ในปัจจุบัน ผ้าทอย้อมครามถูกสร้างคุณค่าเชิงสัญญา โดยใช้กระแสต่องถิ่นนิยม กระแสชาตินิยม ซึ่งเป็นกระแสที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค ประกอบกับลักษณะเฉพาะของวิธีการผลิตที่ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผ้าทอย้อมครามจึงมีสัญญาคือเป็นผ้าที่ผลิตจากธรรมชาติไม่เจือปนสารเคมี เป็นผ้าที่แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น เป็นเครื่องแต่งกายประจำจังหวัดสกลนคร เป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีเพียงชิ้นเดียวในโลก รวมทั้งเป็นผ้าที่มีคุณสมบัติในเรื่องกลิ่นและสีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้น

จะเห็นว่า ผลการวิจัยที่ค้นพบ มีความแตกต่างจากแนวคิดการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า เนื่องจากกระบวนการสร้างคุณค่าเชิงสัญญาในอดีตเป็นสัญญาที่ถูกสร้างผ่านกระบวนการใช้ประโยชน์ ความเชื่อ การรักษาพยาบาล และพิธีกรรม ซึ่ง

แตกต่างจากปัจจุบันที่กลุ่มผู้ผลิตได้นำกระแสชาตินิยม กระแสต่องถิ่นนิยม ซึ่งเป็นกระแสความต้องการของผู้บริโภค และได้นำสัญญาคือในอดีต เช่น ความเชื่อเรื่องแม่หมอนิล มาใช้สร้างสัญญาให้กับผ้าทอย้อมคราม ซึ่งเป็นการสร้างสัญญาเพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงการค้าทำให้ผ้าทอย้อมครามเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมในกระแสทุน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและพัฒนา

สร้างความเข้าใจให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นมากกว่ามิติทางด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

ผลการวิจัยพบว่า การผลิตผ้าทอย้อมคราม มีกระบวนการแบ่งงานกันทำระหว่าง ผู้ย้อมคราม และผู้ทอผ้า กล่าวคือ ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มประเภทรับจ้างทอไม่จำเป็นต้องย้อมคราม หากทอผ้าได้ก็มารับฝ่ายครามจากทางกลุ่มไปทอเพียงอย่างเดียว ไม่ต้องเรียนรู้การปลูกคราม และย้อมครามเหมือนดังการผลิตสมัยก่อนที่ผู้ผลิตต้องลงมือทำในทุกกระบวนการ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อการตระหนักถึงคุณค่าภูมิปัญญาและการสืบทอดภูมิปัญญา เพราะสมาชิก อยากรับเงินค่าทอผ้าโดยไม่คำนึงถึงการสืบทอดภูมิปัญญา อาจทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตผ้าทอย้อมครามขาดตอนในที่สุด ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกลุ่มเพื่อผลิตสินค้าประจำท้องถิ่นและพยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านแข่งขันกันผลิตสินค้าโดยคำนึงถึงมิติทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ขาดการพัฒนาที่คำนึงถึงมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มควรเป็นผู้ผลิตด้วยตนเองในทุกกระบวนการ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกและตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญา ซึ่งจะก่อให้เกิดความรัก ห่วงแหนและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนซึ่งจะก่อให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาพบว่าการผลิตผ้าทอย้อมครามเป็นการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก และผ้าทอย้อมครามได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ส่งผลให้กระบวนการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไปหลายประการโดยชาวบ้านหรือผู้ผลิตที่กลายเป็นแรงงานเฉพาะด้านเพราะถูกแบ่งแยกแรงงานในกระบวนการผลิตจึงควรศึกษาความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้ผลิต อันเป็นผลให้เกิดภาวะถูกแปลกแยกจากกระบวนการผลิต เพื่อสร้างสมดุลในการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างเศรษฐกิจและวัฒนธรรม อนึ่งการศึกษานี้มุ่งศึกษาคุณค่าผ้าทอย้อมครามที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้การทำให้เป็นสินค้าในทัศนะผู้ผลิต ในประเด็นสังคมและวัฒนธรรมเศรษฐกิจ และสัญญา จึงควรศึกษาวิจัยคุณค่าผ้าทอย้อมครามในทัศนะของผู้บริโภคสินค้า เพราะส่วนใหญ่ผู้ที่บริโภคผ้าทอย้อมครามคือคนภายนอกชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. 2541. ทฤษฎีและแนวทางการศึกษาสื่อสารมวลชน. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : Higher Pr.
- วิริยะ สว่างโชติ. 2537. วัฒนธรรมบริโภคนิยม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์

วาริน จันทศรี ปิยาภรณ์ ธนานุภาพไพศาล และกุลศรี สุริยเดชสกุล. 2546. รายงานฉบับสมบูรณ์งานหัตถกรรมผู้ไท: การใช้วัสดุภูมิปัญญาและความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในเรือนผู้ไท. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2546. ทูวัฒนธรรม : วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก. กรุงเทพฯ : มติชน

เรณู คุปต์ขันธ์ กัลยา พัฒนศรี และสว่างจิต ศรีระชะ. 2534. รายงานการวิจัยเรื่องการทำผ้าพื้นเมืองของสตรีชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: การศึกษาในมิติทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ. [ม.ป.ท. : ม.ป.พ.].

เลอพงศ์ อุปครราช. 2546. โครงการผลิตสารคดีภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องคราม. ร่างโครงการออกแบบนิเทศศิลป์ โปรแกรมวิชาศิลปกรรม (แขนงออกแบบนิเทศศิลป์) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสกลนคร.

ลำแพน จอมทอง และ สุทธิพงศ์ วสุโสภาพล. 2546. ผ้าทอไทลื้อ : เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง. โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.